

Ryszard Skrzypniak

Zakłócenia w obszarze edukacji : zagrożenia dla bezpieczeństwa intelektualnego Polaków

Przegląd Naukowo-Metodyczny. Edukacja dla Bezpieczeństwa nr 4, 225-232

2013

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Ryszard SKRZYPNIAK

Koszalińska Wyższa Szkoła Nauk Humanistycznych

ZAKŁÓCENIA W OBSZARZE EDUKACJI ZAGROŻENIEM DLA BEZPIECZEŃSTWA INTELEKTUALNEGO POLAKÓW

Wstęp

O edukacji mówią wszyscy: politycy, społecznicy, naukowcy, rodzice, nauczyciele i uczniowie.¹ Te niekończące się dyskusje dotyczą usprawniania systemu edukacyjnego. Niestety coraz częściej kończą się manipulacją systemem edukacyjnym, kierując się doraźnymi partykularnymi interesami określonych opcji politycznych, bądź ambicji poszczególnych polityków np. ministrów edukacji których nazwisk, ani brzmienia nazw ministerstwa nikt nie zapamięta, tak jak i pomysłów ministerialnych. Brak im wypracowanych kompleksowych wdrożeń, ale nade wszystko, brak im wizji skutków tych wpływów na system bezpieczeństwa intelektualnego społeczeństwa. Natomiast naukowe opracowania dotyczą diagnozy stanu edukacji oraz koncepcji jej rozwoju natomiast w mniejszym stopniu wdrożeń.

W niniejszym opracowaniu skupię się na wybranych zakłóceniach edukacyjnych, które są zagrożeniem dla bezpieczeństwa intelektualnego Polaków.

Edukacja stawia przed uczniami zróżnicowanych poziomów edukacyjnych określone wymagania wychowawczo-dydaktyczne, którym uczniowie nie zawsze są w stanie sprostać, doznając niepowodzeń. Niepowodzenie dydaktyczno-wychowawcze wpływają nierzadko na wydolność intelektualną uczniów w całokształcie życia szkolnego, potem zawodowego, wreszcie życia intelektualnego. A.Karpińska twierdzi, że człowieczy los jest naznaczony niepowodzeniami szkolnymi.² Skala niepowodzeń intelektualnych edukacyjnych zakłóca system bezpieczeństwa intelektualnego społeczeństwa.

1. Zakłócenia edukacyjne zagrożeniem dla bezpieczeństwa intelektualnego społeczeństwa

Bezpieczeństwo – pojęcie odzwierciedlające brak zagrożeń i jego poczucie. Współczesny miernik szans istnienia, przetrwania i rozwoju państwa, społeczeństwa oraz jego obywateli.³

Współcześnie dla dokładnego określenia dziedziny (obszaru) bezpieczeństwa dodaje się przymiotniki bliżej je określające, na przykład: osobiste, publiczne, energetyczne, narodowe. Podkreśla się ponadto, że bezpieczeństwo jest naczelną potrzebą człowieka, którego brak wywołuje niepokój i poczucie zagrożenia.⁴ Istotną rolę w systemie bezpieczeństwa państwa ma bezpieczeństwo, określone przymiotnikiem intelektualne.

¹ R. Skrzypniak, *Głos ucznia w edukacji* (w:) T. Smal, A. Zduniak (red.), *Edukacja bez granic – mimo barier. Przestrzeń tworzenia*. Poznań 2008, s. 417

² A. Karpińska, *Człowieczy los naznaczony niepowodzeniami szkolnymi*, (w:) Z. Wiatrowski, I. Mandziejewska-Smól, A. Aftański (red.), *Pedagogika pracy i andragogika z myślą o dorastaniu, dorosłości i starości człowieka w XXI wieku*, t. II. Włocławek 2008 s. 205

³ J. Kunikowski, A. Turek, *Bezpieczeństwo i dyplomacja*. Słownik terminów. Warszawa 2008, s. 16

⁴ R. Kalinowski, *Współczesny wymiar edukacji proobronnej młodzieży akademickiej*, (w:) E.G awel-Luty, J. Kojkoł (red.), *Edukacja wobec tożsamości społecznej*,. Gdańsk 2008, s. 141

Bezpieczeństwo intelektualne można najprościej określić jako bezpieczeństwo rozwoju umysłowego jednostki, społeczeństwa, narodu. Rozwój intelektualny zawarty jest w całości kształcie procesów wychowawczo-dydaktycznych, na „które składa się nauczanie pojmowane jako kierowanie procesem uczenia się obejmującego opanowanie przez uczniów wiadomości i umiejętności oraz wychowanie intelektualne, na które składa się rozwijanie zdolności poznawczych uczniów, przede wszystkim myślenie, kształtowanie zainteresowań poznawczych, kształtowanie postaw poznawczych dzieci, młodzieży dorosłych”.⁵ To również całościowa własna aktywność intelektualna. Jak z tego wynika proces rozwoju intelektualnego nie kończy się praktycznie nigdy i dotyczy wszystkich etapów życia człowieka. Natomiast najintensywniej realizowany jest w procesie wychowawczo-dydaktycznym na zróżnicowanych poziomach edukacyjnych. Stąd też zakłócenia tego procesu wpływa negatywnie na system bezpieczeństwa edukacyjnego społeczeństwa, a to z kolei na system bezpieczeństwa intelektualnego państwa.

Dane rozwoju intelektualnego państw określają ten poziom wysoce zróżnicowany. Wynika z nich, że państwa, które zainwestowały w rozwój edukacji posiadają znacznie wyższy rozwój intelektualny swoich społeczeństw, niż państwa o ubóstwie edukacyjnym. Niski poziom edukacji zagraża rozwojowi intelektualnemu państw-narodów.⁶

Bezpieczeństwo intelektualne państwa-narodu oparte jest na wielu czynnikach. Ze względu na ograniczenia redakcyjne w niniejszym opracowaniu skoncentruję się na trzech blokach, które mają podstawowe znaczenie dla bezpieczeństwa intelektualnego społeczeństwa. Są to:

1. Nierówności szans w dostępie do edukacji;
2. Niska ranga wartości kręgu edukacyjnego;
3. Niedomagania systemu szkolnego – kryzys szkoły i niepowodzenia szkolne.

2.1. Nierówność szans w dostępie do edukacji

„Równość szans edukacyjnych” jest tu rozumiana jako podobna dostępność każdego do najwyższych szczebli edukacyjnych najlepszej jakości, jako organizowanie oświaty powszechnie i równo dostępnej dla wszystkich, niezależnie od położenia wyjściowego z rodziny, czyli od poziomu wykształcenia, pozycji społeczno-zawodowej rodziców, ich zamożności i miejsca zamieszkania. Państwo i samorządy powinny zapewnić strukturalne, programowe, kadrowe i finansowe warunki takiej gwarantowanej prawem równej dostępności.⁷

T. Pilch wyróżnia czynniki, które decydują o równości szans w dostępie do edukacji w następującym układzie:

- powszechne wychowanie przedszkolne, rozumiane jako przygotowanie do podjęcia edukacji na poziomie elementarnym;
- bezpłatne i powszechne kształcenie na poziomie podstawowym;
- właściwa sieć szkolna, bez barier przestrzennych, z równomierną bazą dydaktyczną oraz porównywalnym wykształceniem nauczycieli;

⁵ S. Palka, *Badawcze inspirowanie teorii i praktyki dydaktycznej*, (w:) A. Karpińska, W. Wróblewska (red.), *Pola poznawcze dydaktyki w dialogu i perspektywie*. Białystok 2008, s. 38

⁶ R. Lynn, T. Vanhanen, *Iloraz inteligencji i bogactwo narodów*, OECD, UNESCO, 2004

⁷ J. Miko-Giedyk, *Powinności nauczycieli doby transformacji społeczno-ustrojowej w wyrównywaniu szans edukacyjnych młodzieży wiejskiej (w świetle badań autobiograficznych)* (w:) S. Popek, A. Winiarz (red.), *Nauczyciel, zawód, powołanie, pasja*. Lublin 2009, s. 166

- dostępną edukację na poziomie średnim i wyższym, uzależnioną wyłącznie od uzdolnień;
- jednolity system przygotowania i doskonalenia nauczycieli, zapewniający równy poziom edukacji niezależnie od rodzaju szkoły i środowiska;
- rozwinięty system pomocy stypendialnej i materialnej w okresie kształcenia, ze szczególnym uwzględnieniem dzieci i młodzieży ze środowisk społecznego upośledzenia;
- wolny wybór typu i rodzaju szkoły, bez ograniczeń przestrzennych, materialnych itp.⁸

Wyrównywanie szans polega więc na sprawiedliwej i wystarczającej dystrybucji środków niezbędnych dla poprawnego działania tych struktur i korygowanie ich błędów w ich alokacji i funkcjonowaniu.⁹

Skala rozbieżności nierówności nieprawidłowości jest duża, choćby tylko w relacji wieś miasto i to w dwóch zakresach, wykształcenia jako poziomu intelektualnego oraz wykształcenia jako wartości. W porównaniu z ludnością miast poziom wykształcenia ludności wiejskiej (ludność stanowi % populacji kraju) jest zdecydowanie niższy. „W miastach odsetek osób z wykształceniem ponadpodstawowym wynosił w 2002 roku 71%, a na wsi 54%, w tym osoby z wykształceniem wyższym stanowiły 13% ludności w miastach i 4% na wsi”.¹⁰

Wyrównywanie szans dostępu do edukacji a tym samym osiągnięcie wyższego poziomu wykształcenia sprzyja bezpieczeństwu intelektualnemu natomiast utrzymywanie negatywnego stanu zagraża bezpieczeństwu intelektualnemu. Powoływano się na powyższe zagrożenia w trakcie debaty sejmowej w dniu 18.03.2009 dokonując zmian ustawy o edukacji – sześciolatki pójść do szkoły ponieważ to dobry sposób na wyrównanie szans edukacyjnych dzieci. Zwracano również uwagę na dysproporcje edukacyjne pomiędzy edukacją na wsi i w mieście.¹¹

2.2. Zróżnicowana ranga wartości kręgu edukacji

Krag wartości zakresu edukacji jest zróżnicowanie rangowany przez określone środowiska. Na podstawie badań można stwierdzić, że wartości z kręgu edukacji np. wykształcenie jest wartością wyżej cenioną przez tych dorosłych i ich dzieci, którzy sami zajmują relatywnie wysokie pozycje społeczne, oparte na wykształceniu i pozycji zawodowej i ten status chcą przekazać następnemu pokoleniu. To również podobne współzależności w kształtowane aspiracje i motywacje młodego pokolenia, szczególnie w zakresie edukacji i rozwoju zawodowego. Natomiast niska ranga wartości, w przeważających kręgach obywateli z niższym wykształceniem powoduje, że w transmisji międzypokoleniowej wartości kręgu edukacji są marginalizowane, a to w pokoleniowym ujęciu wpływa na bezpieczeństwo Polaków.¹²

⁸ T. Pilch, *Spory o szkołę. Pomiędzy tradycją a wyzwaniem współczesności*. Warszawa 1999, s. 14

⁹ Z. Kwieciński, *Wolność czy równość. Spory o sprawiedliwość w oświacie*, „Debata Edukacyjna” 2005, nr 1, s. 9

¹⁰ Strategia rozwoju edukacji na lata 2007-2013, MENiS, 2005

¹¹ Wystąpienie sejmowe z dn. 18.03.2009 r. min. K. Hall

¹² R. Borowicz, *Nierówności społeczne w dostępie do wykształcenia. Casus Suwalszczyzny*. Olecko 2000. R. Skrzypniak, *Wartości młodzieży akademickiej w dobie globalizacji i unifikacji oraz ich wpływ na przemiany tożsamości społecznej* (w:) E. Gaweł-Luty, J. Kojkoł (red.); *Edukacja...* op. cit., R. Skrzypniak, *Dorastanie aksjologiczne pokolenia młodzieży w dobie przemian cywilizacyjnych*. (w:)

Omówienie tego problemu wymaga dodatkowego potraktowania ze względu na rangę i skalę problemu w zakresie eksponowanych wartości przez szkołę, aksjologicznych aspektów edukacji.¹³

2.3. Niedomagania systemu szkolnego

Niedomagania systemu szkolnego zawarte są m.in. w dwóch wiodących kategoriach: kryzys szkoły jako instytucji rozwoju intelektualnego i niepowodzenia szkolne uczniów.

Kryzys szkoły związany jest z tym, że:

- szkoła rozwija wiedzę, a nie procesy myślenia uczniów;
- kształtuje zachowawczy system wartości (charakterystyczny dla minionego pokolenia);
- stanowi system biurokratyzowany i autokratyczny, traktując przy tym uczniów przedmiotowo – jako obiekt przyswajania wiedzy;
- hamuje indywidualne możliwości twórcze i specjalne zainteresowania uczniów, produkując nudę i lęk;
- jest odporna na innowację, a próby jej modernizacji mają charakter działań pozornych;
- nowości informatyczne, naukowo-techniczne w niewielkim stopniu objęły szkołę a praca nauczycieli niewiele się zmieniła (nauczyciele dość rzadko korzystają z prezentacji multimedialnej czy komputerów);

Krytyka szkoły dotyczy więc jej konserwatywnego charakteru, braku otwarcia na nowe treści, metody i środki kształcenia. Można zauważyć, iż krytyka szkoły dotyczy przede wszystkim dydaktyki tradycyjnej, określanej jako dydaktyka odtwórczości lub dydaktyka produkująca wiedzę jałową.¹⁴

Każdy z tych elementów jest zagrożeniem dla rozwoju intelektualnego człowieka twórczego w dobie globalizacji, unifikacji, integracji – wyścigu intelektu i technologii.

A niewłaściwie funkcjonująca szkoła, to jedna z podstawowych przyczyn niepowodzeń szkolnych. Negatywne znaczenie tego zjawiska dla rozwoju uczniów dostrzegło wielu autorów.¹⁵

Niepowodzenia szkolne rozumie się jako „rozbieżność pomiędzy wymaganiami wychowawczymi i dydaktycznymi szkoły, a postępowaniem uczniów oraz uzyskiwanymi przez nich wynikami nauczania”.¹⁶

Niepowodzenia szkolne a zwłaszcza ich najbardziej drastyczne postaci jak drugoroczność, odsiew i odpad uczniów są zjawiskiem bardzo niepożądanym.¹⁷

Pedagogika pracy..., op. cit., Z. Wiatrowski, I. Mandzejewska-Smól, A. Aftański (red.); Z. Wiatrowski, *Praca w zbiorach wartości pracujących bezrobotnych i młodzieży szkolnej*. Włocławek 2004

¹³ Cz. Kupisiewicz, *Szkoła zintegrowana*, (w:) Pola poznawcze..., op. cit., A. Karpińska, W. Wróblewska (red.), s. 59; K. Denek, *Wartości i cele edukacji*. Poznań-Toruń 1994, K. Denek, *Aksjologiczne aspekty edukacji szkolnej*. Toruń 2000; J. Gnitecki, *Aksjologiczne podstawy współczesnej edukacji*. Poznań 2004

¹⁴ K.J. Szmidt, *Pedagogika twórczości. Idee – aplikacje – rady na twórczą drogę*. Kraków 2005, s. 86

¹⁵ J. Konopnicki, *Powodzenia i niepowodzenia szkolne*. Warszawa 1966, Problem opóźnienia w nauce szkolnej. Wrocław-Kraków 1961; Cz. Kupisiewicz, *Niepowodzenia dydaktyczne*. Przyczyny i środki zaradcze. Warszawa 1972; także tego autora: *O zapobieganiu drugoroczności*. Warszawa 1974; Z. Wiatrowski, *Powodzenia i niepowodzenia szkolne pracujących*, Warszawa 1975, A. Karpińska, *Drugoroczność. Pedagogiczne wyzwanie dla współczesności*. Białystok 1999

¹⁶ Cz. Kupisiewicz, *Dydaktyka ogólna*. Warszawa 2000, s. 253

¹⁷ A. Karpińska, *Straty nie tylko szkolne*, (w:) K. Zatoń, T. Koszczyk, M. Sołtysik (red.), *Edukacja Jutra*, t. 2, Wrocław 2007, s. 205

Tysiące uczniów szkół ze zróżnicowanych poziomów edukacyjnych opuszcza szkołę przed jej ukończeniem. W ocenie Z. Kwiecińskiego, nie dysponujemy badaniami, które dokładnie określałyby skalę zjawiska, a jest ona na pewno większa, niż wynikałoby to ze statystyk. Szacuje się, że na jedną szkołę przypada przynajmniej 3-4 uczniów, które powinny chodzić na lekcje, ale nie chodzą,¹⁸ a w następstwie powiększających szeregi ludzi bez kwalifikacji zawodowych i społecznych, podlegających marginalizacji.¹⁹ Znajduje to wyraz w drugoroczności i odpadzie oraz kompetencjach, a właściwie ich braku u tych, którzy wprawdzie kończą szkołę lecz w rzeczywistości nie są wystarczająco przygotowani do funkcjonowania w różnych obszarach aktywności. Stają się np. funkcjonalnymi analfabetami.²⁰ Zdaniem Z. Kwiecińskiego „szkoła podstawowa trwale nie spełnia swych elementarnych zadań wobec niemal czwartej części dzieci, a tylko mniej niż połowie zapewnia opanowanie kompetencji podstawowej, kluczowej dla uczestnictwa w kulturze, w działaniach pracowniczych i obywatelskich”.²¹ To również niekorzystne zmiany osobowości jednostki, różne postacie zaburzeń wymagające terapii i jak pisze B. Kaja, „wspomagania rozwoju”.²²

Konsekwencje niepowodzeń szkolnych mają zasięg nie tylko doraźny, ale ich skutki można odczuwać przez całe życie. Niepowodzenia szkolne implikują niepowodzenia zawodowe a te z kolei niepowodzenia życiowe (np. bezrobocie) i osobiste w czas pożałowania godnej recesji.²³

Cz. K. Kupisiewicz stwierdza, że w ostatnich latach niepowodzenia edukacyjne przybrały niepokojące rozmiary we wszystkich niemal krajach europejskich i zalicza je do głównych dylematów oświata określając mianem „pedagogicznego wyzwania dla Europy”.²⁴ Uwidocznili się to w szeregu opracowań eksperckich w skali świata, Europy i polski z troską mówiących o skali zjawiska: przyczynach i skutkach zakłóceń edukacyjnych oraz o koncepcjach ich marginalizacji zapobiegania (to m.in. straty szkolne głównym światowym problemem; uczyć się, aby osiągnąć sukces; straty szkolne „pedagogiczne wyzwanie dla jednoczącej się Europy”; niepowodzenia szkolne przeszkodą w osiągnięciu strategicznych celów edukacyjnych UE do 2010 roku).²⁵ Widoczny jest niepokój, że te zagrożenia spowodują utratę bezpieczeństwa intelektualnego obywateli świata

¹⁸ Przytaczam za: L.E. Miłoszewska, A. Wojciechowska, *Zaginione dzieci*, „Głos Nauczycielski”, 2005, nr 44, s. 9

¹⁹ Por. Biała Księga Kształcenia i Doskonalenia. Nauczanie i uczenie się – Na drodze do uczącego się społeczeństwa. Warszawa 1997

²⁰ A. Karpińska, *Aby spełnił się sen*. (w:) W. Furmanek, A. Piecuch, W. Walat (red.). *Technika – Informatyka – Edukacja Rzeszów 2005*, s. 59

²¹ Z. Kwieciński, *Wykluczenie. Badanie dynamiczne i porównawcze nad selekcjami społecznymi na pierwszym progu kształcenia*. Toruń 2002, s. 20-21

²² B. Kaja (red.), *Wspomaganie rozwoju. Psychostymulacja i psychokreacja*. Bydgoszcz 1997

²³ A. Karpińska, *Człowieczy los...*, op. cit., (w:) *Pedagogika pracy...*, op. cit., Z. Wiatrowski, I. Mandziejewska-Smól, A. Aftański (red.), s. 206; Z. Wiatrowski, *Powodzenia i niepowodzenia zawodowe*. Olecko 2002, s. 101-103

²⁴ Cz. Kupisiewicz, *Niepowodzenia szkolne. Pedagogiczne wyzwanie dla Europy*, „Edukacja” 1995, nr 1, s. 7; Cz. Kupisiewicz, *Rzecz o kształceniu. Wybór rozpraw i artykułów*. Warszawa-Ryki-Radom 1999

²⁵ L. Pauli, A. Brimer, *Les deperditions scolaires, un probleme mondiale*, UNESCO 1971; Learning to Succeed. Raport of The National Commission on Education. London 1993; La lutte contre l' echec scolaire: un defi pour la construction europeene, EURIDICE, Bruxelles-Luxenburg 1994; Commission des Communautés Europeenes, Communication de la Commission, „Education end Formation”: l'urgence des reformens pour reussi la strategie de Lisbonne, Bruxelles 2003; J. Dolors, *Learning The Treasure Within*, Raport to UNESCO, Paris 1996

a w konsekwencji poszczególnych państw choć poziom tych zakłóceń jest zróżnicowany.

Zakończenie

Rozwój narodu oparty jest na rozwoju intelektualnym. Każdy agresor zdając sobie sprawę ze znaczenia rozwoju intelektualnego narodów niszczył rozwój oświatowy państwa. Doświadczaliśmy tego w czas rozbiorów, w czasie II wojny światowej gdzie chciano zabić ducha intelektualnego Polaków. Mądry naród zdając sobie sprawę z zagrożenia odpowiedział walką o swój rozwój intelektualny stąd też tajne nauczanie w II wojnie światowej i przejęcie oświaty przez rodzinę w dobie zaborów. Chcąc zniszczyć naród intelektualnie niszczone jego zasoby intelektualne ludzi (szczególnie inteligencję), dorobek nauki, kultury i sztuki jako wytworów myśli intelektualnej, systemy oświaty, a więc starano się obniżyć obniżając system wartości kręgu intelektualnego w świadomości Polaków. W dobie pokoju nie pozwólmy na niszczenie swojego dorobku intelektualnego, a wprost przeciwnie rozwijajmy go.

Rozwój intelektualny Polaków sprzyja otwarciu na świat. Polska tożsamość intelektualna zawarta w polskiej myśli intelektualnej, to nasz „towar eksportowy”.

Dobra szkoła to dobrze wyedukowany uczeń, obywatel, to rozwój intelektualny pojedynczego człowieka i społeczeństwa, to zdolność do twórczego wkładu w światowe osiągnięcia. A czynić to potrafimy, o czym należy pamiętać choćby na przykładzie „Polskich Noblistów”. Rozwój intelektualny to znak jakości Polaków stąd też tożsamość intelektualna Polaków powinna być kojarzona z najwyższą jakością. To zapewni nam bezpieczeństwo intelektualne i uznanie świata.

Streszczenie

W opracowaniu skoncentrowano się na trzech blokach, które mają podstawowe znaczenie dla bezpieczeństwa intelektualnego społeczeństwa. Są to:

1. Nierówności szans w dostępie do edukacji
2. Niska ranga wartości kręgu edukacyjnego
3. Niedomagania systemu szkolnego- kryzys szkoły i niepowodzenia szkolne

Summary

The study focuses on the three blocks, which are essential for the safety of the intellectual society. They are as follows:

1. Inequality of opportunity in access to education
2. Low rank of education circle values
3. Weakness of the school system – crisis of the school and school failures

Bibliografia

1. Biała Księga Kształcenia i Doskonalenia. Nauczanie i uczenie się – Na drodze do uczącego się społeczeństwa. Warszawa 1999
2. Borowicz R., *Nierówności społeczne w dostępie do wykształcenia*. Casus Suwalszczyzny. Olecko 2000
3. Commission des Communautés Europeenes, Communication de la Commission, “Education end Formation”: l’urgence des reformens pour reussi la strategie de Lisbonne. Bruxelles 2003
4. Denek K., *Wartości i cele edukacji*. Poznań-Toruń 1994
5. Denek K., *Aksjologiczne aspekty edukacji szkolnej*. Toruń 2000

6. Dolors J., *Learning The Treasure Within*, Raport to UNESCO. Paris 1996
7. Gnitecki J., *Aksjologiczne podstawy współczesnej edukacji*. Poznań 2004
8. Kalinowski R., *Współczesny wymiar edukacji proobronnej młodzieży akademickiej*, (w:) E. Gaweł-Luty, J. Kojkoł (red.) *Edukacja wobec tożsamości społecznej*. Gdańsk 2008
9. Karpińska A., *Straty nie tylko szkolne*, (w:) K. Zatoń, T. Koszczyk, M. Sołtysik (red.) *Edukacja Jutra*, t. 2., Wrocław, 2007
10. Karpińska A., *Aby spełnił się sen*. (w:) W. Furmanek, A. Piecuch, W. Walat (red.), *Technika-Informatyka-Edukacja*. Rzeszów 2005
11. Karpińska A., *Człowieczy los naznaczony niepowodzeniami szkolnymi*, (w:) Z. Wiatrowski, I. Mandziejewska-Smól, A. Aftański (red.), *Pedagogika pracy i andragogika z myślą o dorastaniu, dorosłości i starości człowieka w XXI wieku*, t. II. Włocławek 2008
12. Karpińska A., *Drugoroczność. Pedagogiczne wyzwanie dla współczesności*. Białystok 1999
13. Konopnicki J., *Powodzenia i niepowodzenia szkolne*. Warszawa 1966
14. Konopnicki J., *Problem opóźnienia w nauce szkolnej*. Wrocław-Kraków 1961
15. Kupisiewicz Cz., *Niepowodzenia szkolne. Pedagogiczne wyzwanie dla Europy*, „Edukacja” 1995, nr 1
16. Kupisiewicz Cz., *Rzecz o kształceniu. Wybór rozpraw i artykułów*, Warszawa-Ryki-Radom 1999
17. Kupisiewicz Cz., *Niepowodzenia dydaktyczne. Przyczyny i środki zaradcze*. Warszawa 1972
18. Kupisiewicz Cz., *O zapobieganiu drugoroczności*. Warszawa 1974
19. Kupisiewicz Cz., *Dydaktyka ogólna*. Warszawa 2000
20. Kunikowski J, Turek A., *Bezpieczeństwo i dyplomacja. Słownik terminów*. Warszawa 2008
21. Kwieciński Z., *Wolność czy równość. Spory o sprawiedliwość w oświacie*, „Debata Edukacyjna” 2005
22. *La lutte contre l' echec scolaire: un defi pour la construction europeene*. Bruxelles-Luxenburg 1994
23. Pauli L.A. Brimer, *Les deperditions scolaires, un probleme mondiale*. UNESCO 1971
24. *Learning to Succeed*. Raport of The National Commission on Education. London 1993
25. Lynn R, Vanhanen T., *Iloraz inteligencji i bogactwo narodów*, OECD,UNESCO 2004
26. Miłoszewska L.E., Wojciechowska A., *Zaginione dzieci*, „Głos Nauczycielski” 2005
27. Miko-Giedyk J., *Powinności nauczycieli doby transformacji społeczno-ustrojowej w wyrównywaniu szans edukacyjnych młodzieży wiejskiej (w świetle badań autobiograficznych)* (w:) S. Popek, A.Winiarz (red.). *Nauczyciel, zawód, powołanie, pasja*. Lublin 2009
28. Palka S., *Badawcze inspirowanie teorii i praktyki dydaktycznej*, (w:) A. Karpińska, W.Wróblewska (red.). *Pola poznawcze dydaktyki w dialogu i perspektywie*, Białystok 2008

29. Pilch T., *Spory o szkołę. Pomiędzy tradycją a wyzwaniem współczesności*. Warszawa 1999
30. Skrzypniak R., *Głos ucznia w edukacji*. (w:) T. Smal, A. Zduniak (red.). *Edukacja bez granic – mimo barier. Przestrzeń tworzenia*. Poznań 2008
31. *Strategia rozwoju edukacji na lata 2007-2013*, MENiS, 2005
32. Szmidt K.J., *Pedagogika twórczości. Idee – aplikacje – rady na twórczą drogę*. Kraków 2005
33. Wiatrowski Z., *Powodzenia i niepowodzenia szkolne pracujących*. Warszawa 1975
34. Wiatrowski Z., *Praca w zbiorach wartości pracujących bezrobotnych i młodzieży szkolnej*. Włocławek 2004